

KATARZYNA DĘBSKA
Uniwersytet SWPS

CIOTKOSTWO W SIECI RELACJI I PRAKTYK RODZINNYCH. ANALIZA LITERATURY PRZEDMIOTU

Streszczenie

Relacje między kobietami a dziećmi nadmiernie często sprowadzane są wyłącznie do relacji między matką a potomstwem. Mimo dostrzeżenia wielowymiarowości pojęcia rodziny wciąż w socjologii dominuje skupienie na relacjach między rodzicami i dziećmi oraz parami intymnymi. Tymczasem macierzyństwo nie jest jedynym doświadczeniem i wzorem bliskich relacji między kobietami a dziećmi. Jedną z nich jest ciotkostwo. Na podstawie analizy literatury poświęconej ciotkostwu wskazują sposoby definiowania, kim jest ciotka i kto może się nią stać, oraz jakie oczekiwania są pod jej kątem wysuwane. Omawiam praktyki rodzinne i formy obecności ciotek w relacjach z siostrzenicami i bratankami, m.in. pracę relacyjną, pracę opiekuńczą, wspieranie ich w sytuacjach kryzysowych, modelowanie zachowań oraz odrzucanie przez ciotki norm macierzyńskich opieki i poświęcenia. Analizuję również znaczenia, jakie dla ciotek i siostrzenic oraz bratanków ma fakt istnienia relacji między nimi. Ciotkostwo oferuje wgląd w niemacierzyńskie relacje między kobietami a dziećmi, w których obie strony mogą zachować swoją sprawczość.

Słowa kluczowe: ciotkostwo, praktyki rodzinne, siostrzenice, bratankowie, rodzina społeczna, rozszerzona rodzina

Kobiety i dzieci to dwie kategorie osób, które niezwykle często łączone są ze sobą w różnych dyskursach, w tym w dyskursie feministycznym. Myślicielki feministyczne zwracały również uwagę na traktowanie kobiet i dzieci jako tej samej kategorii osób, przypisywanie dorosłym kobietom cech dzieci i akcentowanie ich bezradności w sytuacjach kryzysowych [Burman 2008]. Gdy mowa o relacjach dorosłych z dziećmi, w pierwszej kolejności zwraca się uwagę na więzi rodzicielskie, zwłaszcza macierzyńskie. To na kobietach przeważnie nadal spoczywa większość zadań związanych z opieką nad potomstwem. Również figura matki w kulturze polskiej i europejskiej, często oparta na wizji zlania się kobiety i dziecka w jedno, stanowi wzorzec więzi między nimi. Co więcej, posiadanie dziecka bywa postrzegane jako przejaw dorosłości kobiety; kobieta niedzienna w tym ujęciu jawi się jako bliższa dziecięcości niż dorosłości [Burman 2008: 179]. Nauki społeczne i polityki publiczne często nie uwzględniają szeregu innych istotnych relacji, w jakich pozostają dzieci i kobiety. Do nich należy między innymi ciotkostwo, któremu poświęcony jest niniejszy artykuł.

Jedną z form niemacierzyńskiej relacji dorosłej kobiety z dzieckiem i nastolatkiem lub nastolatką jest ciotkostwo. Doświadczenie to, mimo swojej powszechności, pozostaje na marginesie analiz życia rodzinnego, gender studies i dyskursów feministycznych. We współczesnej socjologii – tak polskiej, jak i zagranicznej – dominuje zainteresowanie relacjami między partnerami w związkach romantycznych, intymnych oraz rodzicielstwem. Fakt pomijania ciotkostwa w badaniach nad rodziną interpretuję jako konsekwencję zdominowania wyobrażeń o rodzinie przez model relacji wertykalnych (rodzic – dziecko). Jednym ze sposobów konceptualizowania dzieciństwa jest traktowanie go jako czas przygotowawczy do dorosłości. W tej perspektywie pojawia się również troska o przebieg procesu socjalizacji, w którego trakcie niedorośle osoby „uczą się”, jak być dobrze zsocjalizowanymi dorosłymi jednostkami [Thorne 1987: 92–93]. Negatywne doświadczenia z tego czasu mogą mieć niekorzystny wpływ na przyszłość dziecka. Tymczasem zgodnie z aktualnymi trendami dotyczącymi badań nad dzieciństwem, dzieci są traktowane jako podmioty relacji z dorosłymi, zarówno z rodzicami czy dziadkami, jak i osobami spotykanymi poza rodziną (w instytucjach opiekuńczych i edukacyjnych czy w relacjach z badaczkami i badaczami dzieciństwa). W niniejszym artykule na podstawie zgromadzonej literatury ukazuję, jak kształtują się relacje między ciotkami a siostrzenicami i bratankami¹. Co istotne, w przywoływanych badaniach przeważnie brały udział

¹ W artykule posługuję się wyrażeniami „siostrzenice i bratankowie” na określenie dzieci siostr i braci niezależnie od ich płci.

osoby mające ciotki i relacjonowały one swoje doświadczenia z relacji z ciotką. Tym samym analizowana literatura dostarcza – paradoksalnie – więcej informacji o tym, w jakie praktyki na rzecz siostrzenic i bratanków angażowały się ciotki i jakie miały one znaczenie dla rozmówców i rozmówczyń w okresie ich dzieciństwa i nastoletniości, niż o zaangażowaniu siostrzenic i bratanków w tę relację. W analizie skupiono się na tych wynikach badań, które odnosiły się do okresu dzieciństwa i nastoletniości.

KIM DLA DZIECKA JEST JEGO CIOTKA?

Ciotka to przeważnie siostra matki lub ojca dziecka, jednak, podobnie jak w przypadku innych rodzajów bliskich więzi, również w przypadku ciotkostwa możliwe jest tworzenie takich relacji z osobami, z którymi nie łączy jednostki więź biologiczna czy prawna. Za tworzące rodzinę mogą być uważane również osoby niepowiązane ze sobą więzami krwi czy powinowactwa, które łączy fakt podejmowania pewnych aktywności, postrzeganych jako przypisanych rodzinie, *de facto* wyznaczających granice rodziny, co znajduje odzwierciedlenie choćby w koncepcji Janet Finch [1993] *displaying families*, zgodnie z którą dla ukonstytuowania się rodziny istotne jest prezentowanie otoczeniu społecznemu, że się tą rodziną jest, np. poprzez angażowanie się w różne akty opieki wobec dzieci.

W literaturze zwraca się uwagę na specyficzne usytuowanie ciotek w rodzinie w społeczeństwach zachodnich². Ciotki nie znajdują się w bezpośrednio wertykalnej, hierarchicznej relacji wobec bratanków i siostrzenic, ale też nie są w relacji horizontalnej wobec nich, jak ich rodzeństwo czy kuzynostwo. Położenie ciotek w rodzinnej strukturze można określić jako *skośne* [Ensor 2012]. Ich pozycję określa się z kolei jako *peryferyjną* [Ellingson, Sotirin 2010: 109–110], *po między* (ang. *in-between*) [Barnwell 2022: 323] lub *trzecią stronę* (ang. *third-party perspective*) w rodzinie [Ellingson, Sotirin 2006: 491]. Ciotki znajdują się na granicy wnętrza i zewnątrz dwupokoleniowej rodziny, której granice i tak w mniejszym lub większym stopniu pozostają przepuszczalne i podatne na negocjacje. Ciotki albo należą do rodziny rozszerzonej, albo do grona znajomych rodziców. Vanessa May i Kinneret Lahad [2021] sięgają po figurę Simmlowskiego Obcego, by oddać istotę pozycji ciotki w rodzinie. Obcy u Simmla to ktoś, kto pojawia się w grupie, do której wcześniej nie przynależał i którą w przyszłości być może

² Analizowana w artykule literatura prezentuje wyniki badań prowadzonych w społeczeństwach zachodnich (europejskich, środkowo-europejskich i amerykańskim). Jeśli odwołuję się do prac odnoszących się do niezachodnich kontekstów, wyraźnie to zaznaczam.

opuści. Jest to zatem pozycja dynamiczna, podlegająca zmianom, będąca efektem negocjacji między ciotką, rodzicami dziecka i tym ostatnim, gdy przestaje być ono w pełni zależne od rodziców. Ciotka jawi się tutaj jako postać jednocześnie bliska i daleka, obecna, ale przez chwilę, dostępna, ale w ograniczony sposób, nie tak, jak ma to miejsce w przypadku rodziców. Jest *zaangażowaną*, ale wciąż *obserwatorką* [Lahad, May 2021: 8], nie ma prawa ingerować w życie rodziny bez zgody jej członków i członkiń. Pozbawiona władzy jednocześnie zdobywa wolność od odpowiedzialności, którą obciążeni są rodzice czy główni opiekunowie i opiekunki dzieci. Zajmowanie peryferyjnej pozycji sprawia, że ciotka wyłączona jest ze skomplikowanej sieci zależności, zobowiązań i oczekiwań, w którą uwikłani są rodzice – wciąż w przeważającej mierze matki – i ich dzieci.

Zajmowanie peryferyjnej pozycji sprawia, że ciotka ma szansę odgrywać role niedostępne dla tych, którzy znajdują się w centrum, jeśli uznamy za nie więź między rodzicami a dziećmi. Są oni bowiem powiązani ze sobą skomplikowaną siecią zależności, zobowiązań i oczekiwań, z których przeważnie wyłączeni zostają wujowie i ciotki. Ich obecność jest zwykle mniej intensywna, choć, jak pokazują badania, kontakty ciołek i wujków z bratanekami i siostrzenicami mogą znacznie się różnić częstotliwością i głębią: od zupełnego ich braku po relacje ludzko przypominające te rodzica z dzieckiem czy relacje przyjacielskie.

CIOTKA JAKO AKUSZERKA RELACJI RODZINNYCH I PRZEKAZICIELKA WIEDZY O RODZINIE

Praca relacyjna obejmuje różnorodne praktyki mające na celu podtrzymanie relacji w rodzinie. Pracę tę wykonują przeważnie kobiety: matki, babcie, siostry, z których większość to również ciotki [Ellingson, Sotirin 2006: 486], choć np. Micaela di Leonardo wspomina o ciotkach jako podmiotach pracy relacyjnej [di Leonardo 1987: 446].

Elementem pracy relacyjnej wykonywanej przez ciotki w rodzinach są różne formy wspierania relacji między dziećmi a ich rodzicami, ale też pełnienie funkcji relacyjnego [Ellingson, Sotirin 2010: 112], międzypokoleniowego bufora [Milardo 2015: 112–114] między dziećmi a rodzicami. Robert Milardo jako jedną z form międzypokoleniowego buforowania wymienia starania ciołek (i wujów) mające na celu zapobieżenie powielania przez siostrzenice i bratanek szkodliwych wzorców zachowań, obecnych we wcześniejszych pokoleniach; chodzić tu może zarówno o doświadczenia samych ciołek, jak i ich rodzeństwa czy rodziców. Ciotki mogą zarządzać rodzinnym konfliktem, np. poprzez tłumaczenie stronom konfliktu perspektywy drugiej strony [Milardo 2015: 112].

Kolejnym wymiarem pracy relacyjnej wykonywanej przez ciotki jest gromadzenie rodzinnych historii [Milardo 2015: 17] oraz zarządzanie wiedzą o rodzinie, w tym jej sekretami. Te ostatnie jako *markery piętna* nierzadko wpływają na kształt rodziny i strukturę kontaktów między jej członkami a członkiniami (np. poprzez odcięcie pewnej części rodziny od drugiej w celu uniknięcia przekazania wiedzy o wstydlivej przeszłości) [Barnwell 2019: 1112]. Praca relacyjna nie musi zatem zawsze polegać na włączaniu osób do rodziny, ale wręcz przeciwnie – czasem może opierać się na ich wykluczeniu. Konieczność ukrywania faktów z życia rodziny stanowi odzwierciedlenie mechanizmów władzy obecnych w danym społeczeństwie, które zmuszają rodzinę do uciszania lub wręcz usuwania z pola widzenia tych jej członków oraz fragmentów jej historii, które nie mieszczą się w prawomocnym obrazie „porządnej” rodziny. Ashley Barnwell, inspirując się psychoanalizą Carla Gustava Junga, używa pojęcia *praca cienia* na określenie pracy konstytuującej całość, ale trzymanej poza zasięgiem wzroku. Pracy nad rodzinnym cieniem przeważnie podejmują się kobiety [di Leonardo 1987: 443; Barnwell 2022: 319, 326].

Ciotki znają również historię życia swojego rodzeństwa, pewną część życia przeważnie spędziły bowiem wspólnie z bratem czy siostrą, co czyni je potencjalnie cennym źródłem wiedzy dla siostrzenic i bratanków o ich rodzicach [Milardo 2015: 153–156]. Dzięki temu ciotki zapewniają siostrzenicom i bratankom dostęp do wiedzy, która mogła być przed nimi ukryta, pozwalają poznać inne perspektywy patrzenia na określone kwestie rodzinne, niuansując ich sposób postrzegania historii rodzinnej czy zajmowanego w niej miejsca.

Ciotki bywają również osobami, którym siostrzeńcy i bratankowie z chęcią się zwracają i u których szukają porady. Szczególnie wysoko ceniono takie cechy ciotek, jak otwartość i nieoceniające podejście do zwierzeń siostrzenic i bratanków [Ellingson, Sotirin 2006: 491]. Godny zaufania dorosły, niebędący rodzicem, stanowi cenny zasób z punktu widzenia rozwoju dziecka, zwłaszcza w sytuacji, gdy dziecko doświadcza trudności czy przemocy w domu rodzinnym. Ciotki i ich siostrzenice oraz bratanice uczestniczące w badaniach Milardo deklarowały, że rozmawiają ze sobą o intymnych sprawach, związkach i emocjach [Milardo 2015: 109]. Dodatkowo pozycja ciotek w rodzinie może sprawiać, że siostrzenice i bratankowie będą bardziej skłonni zwrócić się do nich, gdy chcą poznać skrywane historie rodzinne lub podzielić się swoimi tajemnicami, wrażliwymi kwestiami, niż rozmawiać o tym z rodzicami czy dziadkami [Ellingson, Sotirin 2006: 490–491]. Mniejsze emocjonalne zaangażowanie ciotek w relacje z siostrzenicami i bratankami pozwalało im na bardziej wyważoną reakcję, a także zapewniało większą poufność niż w przypadku rozmów z matkami [Ellingson,

Sotirin 2010: 110]. Bycie powiernicą może jednak nasuwać pewne trudności z punktu widzenia ciotki, która pozostaje w relacji nie tylko z siostrzenicami i bratankami, ale także ich rodzicami (własnym rodzeństwem) [Ellingson, Sotirin 2010: 11].

CIOTKA JAKO OPIEKUNKA I ZASTĘPCZA MATKA

Potrzeba otrzymania opieki na początku życia i w trakcie procesu dorastania, a także w późniejszych okresach w sytuacji choroby czy pogorszenia się dobrostanu jednostki, jest uniwersalnym doświadczeniem. W przywoływanych badaniach pojawiały się przypadki, gdy ciotki faktycznie zastępowały matki, jak i takie, kiedy ciotki wspierały rodziców w opiece nad dzieckiem, nie zastępując ich. Zaangażowanie w opiekę nad siostrzenicami i bratankami może przybierać różne formy o zróżnicowanej intensywności. Laura Ellingson i Patty Sotirin [2010: 16] wymieniają pięć form opieki, w jakie angażowały się ciotki uczestniczące w badaniu: (1) zawożenie dzieci w różne miejsca (np. na dodatkowe zajęcia) i odbieranie ich, (2) bycie drugą mamą (ang. *second mothering*), (3) wspieranie samodzielnych matek, (4) otaczanie troską w trakcie studiów w college'u oraz (5) wspieranie w kryzysie.

Uczestniczki badania Ellingson i Sotirin przyznawały, że żywią do jednego lub większej liczby swoich bratanków i siostrzenic uczucia „macierzyńskie”. Niektóre z nich wchodziły wręcz w rolę „drugich matek”, opiekujących się dziećmi regularnie, w znacznym wymiarze czasu. Rozmówczynie wywodzące się z klasy robotniczej wspominały własne doświadczenia z dzieciństwa związane z opieką, jaką otrzymywały od swoich ciotek. Ograniczone zasoby rodzinne wymagały tworzenia sieci wsparcia i wymiany. Czasem za opiekę nad dzieckiem jego matka rewanżowała się swojej siostrze czy szwagierce w jakiś sposób, a innym razem wsparciu w opiece nie towarzyszyła żadna forma odpłaty [Ellingson, Sotirin 2010: 20].

Oczekiwania dotyczące udziału ciotek w opiece i poczucie zobowiązania, jakiego doświadczają ciotki, kształtowane są przez czynniki kulturowe i społeczno-historyczne. W Polsce w latach 80. XX wieku udział ciotek w opiece i wychowaniu dzieci był traktowany jako oczywisty, niemal tak samo, jak miało to miejsce w przypadku dziadków. Po rozwodzie rodziców dziecko zostawało zwykle z matką, która nierzadko dzieliła obowiązki opiekuńcze nie tyle z ojcem dziecka, co właśnie z rodzicami i swoimi siostrami [Wedel 2007: 111, 113]. We współczesnej Polsce taka sytuacja przestała być oczywistością [Sikorska 2019: 110–115].

Ciotki reprezentują różne postawy w kwestii objęcia opieką siostrzenic i bratanków w sytuacji, gdy ich rodzice nie są w stanie się nimi zająć. Regina Davis-Sowers opisuje procesy decyzyjne czarnych ciotek w zakresie objęcia opieką swoich bratanków i siostrzenic [Davis-Sowers 2012]. Dominujące kulturowe wzorce sprawiają, że czarne ciotki czują się powołane do zajęcia się dziećmi rodzeństwa w sytuacji kryzysu postrzeganego przez nie jako wymagający natychmiastowej reakcji. Czarne kobiety traktowały swoje zobowiązanie wobec siostrzenic i bratanków jako przejaw ich wiary w Boga oraz istotny element własnej tożsamości.

Na drugim biegunie poczucia obowiązku, ale też poczucia uprawnienia ciotki do wkroczenia w życie siostrzeńca czy bratanicy w celu zapewnienia im niezbędnej opieki, jest obawa przed ingerencją w życie rodziny tworzonej przez dorosłe rodzeństwo. Takie przypadki omawiają May i Lahad, analizując treść postów na amerykańskim portalu internetowym *Dear Savvy Auntie*, którego użytkowniczkami są przeważnie kobiety reprezentujące klasę średnią, białe, osiągające średnie lub wysokie zarobki [May, Lahad 2019: 8]. Autorkami omawianych postów są ciotki dostrzegające trudności, z jakimi zmagają się ich siostrzenice i bratankowie w rodzinach swojego rodzeństwa. Wykazują one troskę, ale jednocześnie odczuwają wątpliwości, w jakim stopniu mają prawo ingerować w życie rodziny. Jedną z przyczyn obaw przed podjęciem interwencji (np. skontaktowania się z pomocą społeczną) jest świadomość ciotek, że z łatwością stracić mogą kontakt z siostrzenicą czy bratankiem, jeśli między ciotkami a rodzicami pojawi się konflikt. Strategią zarządzania ryzykiem utraty kontaktu z dzieckiem przez ciotkę jest pozostawanie w kontakcie z rodzeństwem po to, by zachować więź z ich dziećmi mimo istniejących napięć i sporów z rodzeństwem. Ciotki mogą też powstrzymać się od wyrażania krytyki wobec siostrzenic i bratanków w obawie, że skutkiem tego będzie ich oddalenie się [Milardo 2015: 120].

Ciotki mogą, ale nie muszą same być matkami. Dla kobiet nieposiadających dzieci – z wyboru czy wbrew ich woli – kontakt z dziećmi w roli ciotki może stanowić wartość. Takie kobiety chętnie angażują się w opiekę i wsparcie dzieci (oraz matek). Poczucie, że dziecko obdarza je uczuciami miłości, sympatii czy przywiązania, odgrywa istotną rolę z punktu widzenia ich tożsamości [Sotirin, Ellingson 2010: 121–123]. Również dla osób nieheteroseksualnych, które nie mają dzieci, kontakt z siostrzenicami i bratankami miewa szczególne znaczenie [Milardo 2015: 149]. Badania prowadzone w Finlandii wskazują, że bezdzietne ciotki częściej się angażują i inwestują w opiekę nad bratankami oraz siostrzenicami niż ciotki mające własne dzieci [Tanskanen 2015: 404–405]. Podobne wnioski przynoszą badania prowadzone w Belgii, w których kobiety bezdzietne częściej

się kontaktowały ze swoimi siostrzenicami i bratankami niż te ciotki, które same miały dzieci [Essock-Vitale, McGuire 1985].

Również kobiety mające dzieci mogą czerpać satysfakcję i przyjemność z faktu bycia ciotką. W tej relacji mogą one zrzec się roli matki odpowiedzialnej za dziecko, zmuszonej ustanawiać zasady i pilnować ich przestrzegania, matki, która jest dla swoich dzieci najważniejszym punktem odniesienia i wzorem do naśladowania. W relacji z bratanicą/ siostrzeńcem ciotka może mieć większą swobodę niż w relacjach z własnymi dziećmi, które zwykle cechują się szczególną intensywnością, zwłaszcza w pierwszych latach życia dziecka [Ellingson, Sotirin 2010: 124].

CIOTKA JAKO PRZYJACIÓŁKA

Przyjaźń między ciotkami a siostrzenicami i bratankami opiera się często na wspólnych zainteresowaniach i podobnej wrażliwości [Milardo 2015: 160]. Ellingson i Sotirin cytują wypowiedź mężczyzny, który określa kontakty z ciotką jako rozmowę z przyjacielem mieszkającym daleko („like talking to a long distance friend” [Ellingson, Sotirin 2006: 491]). Zdarza się, że siostrzenice są bliżej swoich ciotek niż matek, postrzegając te pierwsze jako bardziej do nich podobne czy bardziej wspierające [Milardo 2015: 97]. Osoby uczestniczące w badaniu Ellingson i Sotirin deklarowały posiadanie przyjacielskich relacji z ciotkami, z którymi dzieliła je stosunkowo niewielka różnica wieku, umożliwiająca porozumienie na bazie wspólnego rozumienia kultury młodzieżowej. Relacje te opierały się również na wspólnych zainteresowaniach [Ellingson, Sotirin 2006: 491–492]. Bardziej tym samym przypominały one więzi między rówieśnikami niż członkami rodziny – starsze ciotki, nawet jeśli pozostawały w bliskiej relacji z siostrzeńcem czy bratanicą, częściej obsadzane były na pozycjach zbliżonych do tej macierzyńskiej. Z drugiej jednak strony autorki zauważają tendencję w niektórych rodzinach do używania określenia kuzyn(ka) wobec ciotek w zbliżonym wieku do bratanic/siostrzeńców [Ellingson, Sotirin 2010: 106]. Przyjaźń między ciotkami i siostrzenicami/bratankami opierała się na podzielanej perspektywie patrzenia na świat, intymnej komunikacji dotyczącej spraw osobistych i wzajemnej akceptacji.

CIOTKA JAKO NAUCZYCIELKA: PRZEKAZYWANIE WIEDZY I UMIEJĘTNOŚCI

Ciotka jako nauczycielka to jedna z ról wypełnianych przez ciotki studentów i studentek uczestniczących w badaniu Ellingson i Sotirin. Ciotki uczyły respondentów wielu umiejętności, takich jak gotowanie, jazda na rowerze, robienie na drutach czy prowadzenie własnego biznesu, a także zaszczepiały w nich nowe zainteresowania i pasje. Ciotki włączały również siostrzenice i bratanków w praktyki religijne oraz wspierały siostrzenice w rozwoju ich kompetencji komunikacyjnych i zachęcały do poznawania samych siebie [Sotirin, Ellingson 2010: 138]. Przekazywały praktyczną wiedzę swoim siostrzenicom, na przykład wspierając je w procesie wyboru szkoły średniej. Komunikacja między przedstawicielkami różnych pokoleń wymaga wzajemnego dostosowania się i dlatego relacje między ciotkami a siostrzenicami i bratankami mogą służyć rozwojowi komunikacyjnemu obu stron [Ellingson, Sotirin 2006: 95].

CIOTKOSTWO JAKO MODELOWANIE (ALTERNATYWNYCH) RÓL SPOŁECZNYCH

Ciotki mogą być wzorcem w kontekście kariery, oddania religijnego, a także bycia matką, siostrą czy wreszcie ciotką [Ellingson, Sotirin 2006: 490]. Figura ciotki nierzadko staje się sposobem podważania dominujących ideologii dotyczących macierzyństwa, życia rodzinnego czy pożądaných wzorców kobiecości. Ciotki uzupełniają praktyki rodzicielskie rodziców między innymi właśnie poprzez dostarczanie przykładów alternatywnych stylów życia [Milardo 2015: 188].

Z punktu widzenia młodych kobiet różnorodność dróg życiowych ciotek może być inspiracją do podjęcia decyzji co do własnej ścieżki wykraczającej poza narzucane kobietom społeczne oczekiwania [Ellingson, Sotirin 2010: 135]. Ciotki jednak wnoszą w życie siostrzeńców i bratanic nie tylko nowe wzorce wyborów życiowych i alternatywne style życia, ale również mogą narzucać dzieciom utrwalone reguły i wymuszać określone zachowania, co zresztą znajduje odzwierciedlenie w wielu przekazach kultury popularnej [Ellingson, Sotirin 2010; Sotirin, Ellingson 2007; 2013: 117]. Ciotki kształtują też wyobrażenia tego, jaka ciotka (nie) powinna być; w różnych badaniach pojawiają się deklaracje siostrzenic i bratanic, że chcą być wobec swoich siostrzenic i bratanic takie, jakie były ich ciotki dla nich [np. Milardo 2015: 86, 112–113].

Figura bezdziejnej ciotki zawiera w sobie również potencjał oporu wobec neo-liberalnego kapitalizmu, wyłamując się z wzorca, zgodnie z którym macierzyństwo

staje się kolejną okazją do wprzęgnięcia jednostki w mechanizm konsumpcji. Wbrew obietnicom indywidualizacji w neoliberalizmie zdaniem Alexandry Hill rola kobiety wciąż sprowadzana jest przede wszystkim do macierzyństwa, który to proces zapewnia reprodukcję biologiczną i społeczną. Ponowne uwznioślenie macierzyństwa w neoliberalnym kapitalizmie przy jednoczesnym zaniku rodzin rozszerzonych sprawia, że w neoliberalnym społeczeństwie dobre macierzyństwo definiowane będzie poprzez to, czy matka jest w stanie zaspokoić przede wszystkim potrzeby materialne, które kapitalistyczny rynek wytwarza w dzieciach i matkach [Hill 2014: 165–167]. Ciotkostwo może się stać tutaj okazją do rozmontowywania neoliberalnej ideologii, jeśli będzie oparte na więziach troski i solidarności. Alexandra M. Hill wskazuje, że właśnie w neoliberalnym społeczeństwie więzi rodziny rozszerzonej, czy też relacje między różnymi rodzinami i jednostkami, stają się kluczowe wobec osłabiania się instytucji zabezpieczenia społecznego. Co więcej, niedzietna ciotka inaczej niż heteroseksualna matka oferuje nowy obraz przyszłości i relacji międzyludzkich. Jej uczestnictwo w życiu dziecka i jego matki podważa prymat wertykalności w relacjach rodzinnych [Ensor 2012 za: Hill 2014: 171], oferując nową perspektywę na tworzenie i analizowanie bliskich więzi.

CIOTKA JAKO ŹRÓDŁO WSPARCIA W ROZWOJU

Jednym z ważnych elementów relacji ciotek z ich siostrzenicami i bratankami jest możliwość wspierania ich na różnych etapach życia i inspirowania ich do podejmowania różnych wyzwań. Milardo jako jedno z kluczowych zadań wykonywanych przez ciotki wymienia mentoring, który przyjmuje różne formy, w tym aktywnego słuchania, wspierania siostrzenic i bratanic w kwestiach związanych z relacjami bliskimi.

Jednym z wymiarów wsparcia, jakiego ciotki mogą udzielać siostrzenicom i bratankom, jest popieranie ich w procesie odkrywania różnych wymiarów swoich tożsamości – zarówno przed samymi sobą, jak i przed otoczeniem społecznym, w tym członkami i członkiniami rodziny. Eve Kosofsky Sedgwick zwraca uwagę na znaczenie, jakie dla młodzieży LGBTQIA+ ma fakt posiadania w rodzinie osoby należącej do tej grupy, zwłaszcza niebędącej rodzicem [Sedgwick 1993]. Amy Stone, Chiara Pride, Benjamin Adams i Roberto Salcido [2022] opisują rolę, jaką nieheteroseksualne i transseksualne ciotki odgrywają w życiu siostrzenic oraz bratanków LGBTQIA+: dają one poczucie akceptacji w rodzinie bądź wspierają w procesie coming outu wobec pozostałych krewnych.

Ciotki mogą zachęcać siostrzenice i bratanków do podejmowania nowych aktywności i przez to wzmacniać ich samoocenę [Ellingson, Sotirin 2006: 494]. Trzeba się w tym miejscu przyjrzeć, jakimi zasobami mogą dysponować ciotki. Sam fakt posiadania wspólnych rodziców przez rodzeństwo nie musi się przekładać na podobieństwo aspiracji, podejmowanych wyborów edukacyjnych i zawodowych czy orientacji życiowych. Podobnie może być z ciotkami społecznymi będącymi bliższymi lub dalszymi koleżankami matek bądź ojców, „przyjaciółkami rodziny”, sąsiadkami, które zasłużyły na miano ciotki. Czasem właśnie ich społeczne oddalenie miewa szczególną wartość z punktu widzenia dzieci. Dalton Conley [2005] wskazuje, jak różne czynniki mogą wpływać na kształtowanie się możliwości życiowych braci i sióstr. Jednym z nich jest właśnie obecność w życiu dzieci dorosłych osób, które niczym baśniowe matki chrzestne ratują bohaterkę lub bohatera z opresji, udzielają rady, dostarczają niedostępnych dotąd dla nich zasobów. Taką funkcję pełnią często właśnie ciotki, które wcale nie muszą być spokrewnione z dzieckiem. Znaczenie ich obecności w życiu dziecka może się brać właśnie z faktu luźnego jej powiązania z rodziną pochodzenia dziecka (por. koncepcję siły słabych więzi Marka Granovettera [1973]).

Ellingson i Sotirin wśród form motywacji stosowanych przez ciotki wyróżniły różne formy zachęty, towarzyszenia siostrzenicom i bratankom oraz wzmacnianie ich poczucia pewności siebie w odniesieniu do własnych celów, osiągnięć i rozwoju osobistego [Ellingson, Sotirin 2010: 117]. Ciotki wspierały bratanków i siostrzenice emocjonalnie i finansowo w rozwoju ich zainteresowań, „popychały” ich w kierunku rozwoju, jeśli zaczynali oni w siebie wątpić, przede wszystkim w zakresie zdobywania wykształcenia [Ellingson, Sotirin 2010: 118]. Formą wsparcia z punktu widzenia niektórych ciotek może być również krytyka zachowań oraz wyborów siostrzenic i bratanków, choć wiąże się ona z zagrożeniem zdystansowania się do ciotek. Ciotki zwracają uwagę na grzeczne, uprzejme zachowanie siostrzenic i bratanków oraz zachęcają ich do troski o osiągnięcia szkolne; ciotki w badaniu Milardo inaczej niż wujowie pozwalały sobie również na komentarze dotyczące sfery relacji przyjacielskich i romantycznych siostrzenic [Milardo 2015: 123].

Jak już wskazywałam we wcześniejszej części artykułu, siostrzenice i bratankowie nie są jedynie biernymi odbiorcami tego, co ciotki mogą im zaoferować w ciągu życia, ale mogą mieć też istotny wpływ na ich tożsamość i możliwości rozwoju osobistego, a także pogłębianie się ich możliwości rozumienia samych siebie poprzez podejmowanie wysiłku zrozumienia siostrzenic i bratanków. Milardo określa takie praktyki mianem odwróconego mentoringu [Milardo 2015: 123–127, 195]. W literaturze opisywane są różne formy wsparcia ze strony ciotek

w zakresie doradzania odnośnie do ścieżek edukacji czy zmiany miejsca pracy [Milardo 2015: 84]. Wspieranie siostrzenic i bratanków jest również źródłem gratyfikacji i poczucia własnego znaczenia w życiu innej osoby. Obecność siostrzenic i bratanków w życiu ciotek może mieć dla nich wymierne korzyści w zakresie samorozwoju, osobistej satysfakcji i poczucia przynależności; siostrzenice i bratanice doradzają też ciotkom w bardziej przyziemnych sprawach, takich jak kwestie związane z modą i stylem [Milardo 2015: 94, 165, 188]. Rozmówczynie Roberta Milardo czuły wdzięczność za fakt ich obecności w ich życiu [Milardo 2015: 186].

CIOTKA JAKO NIEOBECNA

Literatura socjologiczna dotycząca życia rodzinnego nierzadko ma tendencję do eksponowania przede wszystkim pozytywnych aspektów sprawczości w relacjach rodzinnych. Podkreśla się to, jakie relacje rodzinne mają znaczenie dla jednostek i co te ostatnie dzięki nim zyskują. Tymczasem relacje rodzinne mogą cechować się napięciami, konfliktami powstającymi np. w związku z plotkami, manipulacją czy przemocą. Ciotki mają znaczenie w życiu siostrzenic i bratanków także poprzez takie swoje działania, które nie mieszczą się w obrazie „dobrej ciotki”. I jako takie również powinny być brane pod uwagę w socjologicznych badaniach nad relacjami i praktykami rodzinnymi. Ellingson i Sotirin poświęcają rozdział swojej monograficznej pracy na temat ciotkostwa tym z ciotek, które pozostają na dystans wobec swoich bratanic i siostrzeńców. Autorki odróżniają *bezkonfliktowy brak zaangażowania* (ang. *contended noninvolvement*) od *braku zaangażowania obciążonego poczuciem winy* (ang. *remorseful noninvolvement*). Zgodny brak zaangażowania, zdaniem autorek niewystarczająco doceniany w badaniach nad życiem rodzinnym, przejawia się w niskim poziomie emocjonalnej bliskości i sporadycznym kontakcie między członkami oraz członkiniami rodziny [Ellingson, Sotirin 2010: 66–67]. Nieobecność lub okazjonalna obecność ciotki w życiu dziecka nie spotyka się z tak silną krytyczną reakcją jak w sytuacji, gdy to matka nie chce podjąć roli opiekunki dziecka. Taka sytuacja wcale nie musi być trudnym czy bolesnym doświadczeniem dla bratanków lub siostrzenic [Ellingson, Sotirin 2006: 495].

Ponadto ciotkostwo może zawierać w sobie elementy antagonizmu. Konflikty w relacjach między ciotkami a siostrzenicami i bratankami mogą mieć źródło w napięciach ciotek z ich rodzicami; negatywna opinia rodziców o swoich siostrach może wpływać na to, w jakim świetle siostrzenice i bratankowie postrzegają je, choć wraz z dorastaniem ich perspektywa może ulec zmianie [Ellingson,

Sotirin 2010: 74–76]. Ciotki mogą też stanowić przykład dewiacyjnych zachowań, przed którymi rodzice mogą chcieć chronić swoje dzieci [Ellingson, Sotirin 2010: 85]. Jak wskazuje jednak Milardo, przeszłe doświadczenia ciotek związane np. z używaniem narkotyków mogą stanowić dla nich samych źródło pragnienia, by zniechęcić siostrzenice i bratanków do podejmowania określonych zachowań [Milardo 2015: 112–114].

Analizy australijskich badaczek w kontekście braku zaangażowania ciotek w życie siostrzenic i bratanic stawiają wyzwanie teorii praktyk rodzinnych, która w większym stopniu skupia się na tym, co jest, co „się robi” w rodzinie, kto się angażuje, niż na tym, czego nie ma, jakich praktyk się nie podejmuje i kto się z tej rodziny wycofuje. Jeśli chodzi o społeczne, przyszywane ciotki, to można przyjąć, że bez ich osobistej chęci zaangażowania się w relację z dzieckiem i faktycznie bycia ciotką, nie ma ciotkostwa. Dziecko może nazywać koleżankę czy przyjaciółkę matki „ciotką”, „ciocią”, ale może być to jedynie etykieta niekryjąca w sobie większego ładunku emocjonalnego czy moralnego.

PODSUMOWANIE

Uwzględnienie ciotek w analizie społecznej rodzin prowadzi do ukazania znacznie bardziej skomplikowanego systemu relacji rodzinnych i społecznych, gdyż w takiej roli występować mogą nie tylko osoby spokrewnione, ale na przykład przyjaciele czy przyjaciółki rodziców. Obecność innych dorosłych w życiu dziecka oprócz rodziców i ewentualnie dziadków, dorosłych, których relacja nie jest wyznaczona przez zdefiniowany społecznie obowiązek opieki, jak w przypadku rodziców, zmienia relacje władzy w rodzinie, pozwala generować nowy kapitał społeczny i kulturowy, otwiera doświadczenie dzieci nie tylko na relacje o charakterze wertrykalnym, ale również te lateralne i skośne. Nie tylko rodzice są dostarczycielami wzorów dla swoich dzieci, ale także między innymi właśnie ciotki. Siostrzenice i bratankowie mogą wchodzić z nimi w bliskie relacje wsparcia, wymiany wiedzy, przysług, zapewniać opiekę w sytuacji kryzysu zdrowotnego. Niektóre kobiety pragną być postrzegane jako ciotki [Ellingson, Sotirin 2010; Hayden 2011; May, Lahad 2019] i realizują się w tej roli, nierzadko odmiennej od ich codziennej roli matki. Studiowanie relacji ciotek z siostrzenicami/bratankami otwiera perspektywę badań nad niemacierzyńskimi (i szerzej: nierodzicielskimi) relacjami dzieci z dorosłymi, spokrewnionymi lub nie. Mentoring, uczenie siostrzenic i bratanków nowych umiejętności, wspieranie ich w rozwoju w różnych okresach życia może stanowić istotną wartość dla samych

ciotek, tym między innymi poczucie wkładu w życie siostrzeńca i/lub bratanicy oraz poczucie przynależności do rodziny rozszerzonej.

Tematyka ciotkostwa otwiera szeroki i bardzo interesujący obszar analizy społecznej, wykraczający poza wąsko rozumianą socjologię życia rodzinnego. W jego zakres wchodzi takie zagadnienia, jak analiza praktyk i tożsamości związanych z płcią społeczno-kulturową, niemacierzyńskie relacje kobiet z dziećmi, międzygeneracyjny przekaz wiedzy, umiejętności i postaw, kwestia pre- i post-figuracyjności relacji rodzinnych. Figura ciotki z jednej strony rozszerza życie rodzinne o osoby niezwiązane z nią więzami pokrewieństwa (gdy mowa o ciotkach społecznych), z drugiej ukazuje złożoność relacji rodzinnych, nieograniczonych do więzi w porządku wertykalnym, ale rozgałęziających się w wymiarze horyzontalnym i skośnym. Bez wątplenia ważnym terenem do eksploracji pozostaje sfera relacji między dzieckiem a innymi członkami i członkiniami jego rodziny, tak biologicznej, jak i społecznej, niebędących jego rodzicami. Taka perspektywa, uwzględniająca również doświadczenie dziecka, pozwoliłaby lepiej zrozumieć świat społeczny, w jakim dziecko dorasta i jaki czynnie współtworzy.

BIBLIOGRAFIA

- Barnwell Ashley.** 2019. "Family secrets and the slow violence of social stigma". *Sociology* 53(6): 1111–1126. <https://doi.org/10.1177/0038038519846443>.
- Barnwell Ashley.** 2022. "Aunting as family shadow-work". *Journal of Family History* 47(3): 317–331. <https://doi.org/10.1177/03631990221079784>.
- Burman Erica.** 2008. "Beyond 'women vs. children' or 'women and children': Engendering childhood and reformulating motherhood". *International Journal of Children's Rights* 16: 177–194. <https://doi.org/10.1163/157181808X301773>.
- Conley Dalton.** 2005. *The pecking order: A bold new look at how family and society determine who we become*. New York: Pantheon Books.
- Davis-Sowers Regina.** 2012. "«It just kind of like falls in your hands»: Factors that influence black aunts' decisions to parent their nieces and nephews". *Journal of Black Studies* 43(3): 231–250. <https://doi.org/10.1177/0021934711415243>.
- di Leonardo Micaela.** 1987. "The female world of cards and holidays: Women, families, and the work of kinship". *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 12(3): 440–453.
- Doyle Celia.** 2001. "Surviving and coping with emotional abuse in childhood". *Clinical Child Psychology and Psychiatry* 6(3): 387–402. <https://doi.org/10.1177/135910450100600300>.
- Ellingson Laura L., Patricia J. Sotirin.** 2006. "Exploring young adults' perspectives on communication with aunts". *Journal of Social and Personal Relationships* 23(3): 483–501. <https://doi.org/10.1177/02654075060064217>.
- Ellingson Laura L., Patricia J. Sotirin.** 2010. *Aunting: Cultural practices that sustain family and community life*. Waco: Baylor University Press.

- Ensor Sarah.** 2012. "Spinster ecology: Rachel Carson, Sarah Orne Jewett, and nonreproductive futurity". *American Literature* 84(2): 409–435. <https://doi.org/10.1215/00029831-1587395>.
- Essock-Vitale Susan, Michael T. McGuire.** 1985. "Women's lives viewed from an evolutionary perspective. II patterns of helping". *Ethology and Sociobiology* 6(3): 155–173. [https://doi.org/10.1016/0162-3095\(85\)90028-7](https://doi.org/10.1016/0162-3095(85)90028-7).
- Finch Janet.** 2007. "Displaying families". *Sociology* 41(1): 65–81. <https://doi.org/10.1177/0038038507072284>.
- Granovetter Mark S.** 1973. "The strength of weak ties". *American Journal of Sociology* 78(6): 1360–1380.
- Hayden Sara.** 2011. "Constituting savvy aunties: From childless women to child-focused consumers". *Women's Studies in Communication* 34(1): 1–19. <https://doi.org/10.1080/07491409.2011.566531>.
- Hill Alexandra M.** 2014. "Childless woman as failure; or, the «Spinster Aunt» as provocation for the future". *Women in German Yearbook* 30: 164–174. <https://doi.org/10.5250/womgeryearbook.30.2014.0164>.
- Lahad Kinneret, Vanessa May.** 2021. "Holding back and hidden family displays: Reflections on aunthood as a morally charged category". *Current Sociology* 69(7): 1002–1017. <https://doi.org/10.1177/0011392121992829>.
- Langer Nieli, Marie Ribarich.** 2007. "Aunts, uncles–nieces, nephews: Kinship relations over the lifespan". *Educational Gerontology* 33(1): 75–83. <https://doi.org/10.1080/03601270600894279>.
- May Vanessa, Kinneret Lahad.** 2019. "The involved observer: A simmelian analysis of the boundary work of aunthood". *Sociology* 53(1): 3–18. <https://doi.org/10.1177/0038038517746051>.
- Milardo Robert M.** 2015. *Forgotten kin: Aunts and uncles*. Cambridge University Press.
- Pashos Alexander, Donald H. McBurney.** 2008. "Kin relationships and the caregiving biases of grandparents, aunts, and uncles". *Human Nature* 19(3): 311–330. <https://doi.org/10.1007/s12110-008-9046-0>.
- Sedgwick Kosofsky Eve.** 1993. *Tendencies*. Durham: Duke University Press.
- Sikorska Malgorzata.** 2019. *Praktyki rodzinne i rodzicielskie we współczesnej Polsce – Rekonstrukcja codzienności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Sotirin Patty, Laura L. Ellingson.** 2007. Rearticulating the aunt: Feminist alternatives of family, care, and kinship in popular performances of aunting. *Cultural Studies ↔ Critical Methodologies* 7(4): 442–459. <https://doi.org/10.1177/1532708607304538>.
- Sotirin Patricia J., Laura L. Ellingson.** 2013. *Where the aunts are*. Waco: Baylor University Press.
- Stone Amy L., Chiara Pride, Benjamin Adams, Roberto Salcido.** 2022. "Bisexual aunts, gay-cousins: How LGBTQ family members help LGBTQ youth navigate family heteronormativity". *Socius* 8. <https://doi.org/10.1177/23780231221117145>.
- Tanskanen Antti O.** 2015. "Childlessness and investment in nieces, nephews, aunts and uncles in Finland". *Journal of Biosocial Science* 47: 402–406. <https://doi.org/10.1017/s0021932014000339>.
- Thorne Barrie.** 1987. "Re-Visioning woman and social change. Where are the children?". *Gender & Society* (1)1: 85–109. <https://doi.org/10.1177/089124387001001005>.
- Wedel Joanna R.** 2007. *Prywatna Polska*. Warszawa: Trio.

Katarzyna Dębska

**AUNTING IN THE NETWORK OF FAMILY RELATIONS AND PRACTICES.
AN ANALYSIS OF THE SCIENTIFIC LITERATURE**

Abstract

Relationships between women and children are too often reduced to mother-child relationships. Despite the recognition of the multidimensionality of the concept of family, sociology is still dominated by the focus on relationships between parents and children, and intimate couples. Meanwhile, motherhood is not the only experience and pattern of close relationships between women and children. One of these other experiences is aunting. Based on an analysis of the literature on aunting, I point out ways of defining who an aunt is and who can become one, as well as what expectations are imposed on her. I discuss family practices and the forms of aunts' presence in relationships with nieces and nephews: including relational work, care work, supporting them in crisis situations, modelling behaviour and aunts' rejection of maternal norms of care and sacrifice. I also analyse the meanings for aunts and nieces and nephews of the existence of relationships with each other. Aunting offers insights into non-maternal relationships between women and children, in which both parties can retain their agency.

Keywords: aunting, family practices, kin work, nephews, nieces, fictive kin, extended kin